

Cami Sembolizmi Üzerine Bir Deneme

Allah'ın iyi bir sözle anlatışta benzetme yolunu tuttuğunu görmüyor musun? Böyle bir söz, kökü sağlam, dalı gökte bir ağaç gibidir ki, kendisini yetiştirenin izniyle her an meyve verir. Allah, insanların düşünüp taşınması umulduğu için onlara böyle benzetmelerle anlatır. Kur'an-ı Kerim, İbrahim Suresi, 24-25

Bu çalışmada amacımız, üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarında tarih boyunca büyük izler bırakmış ve günümüzde de halen varlığını devam ettiren

İslam Kültürünü, İslam Dini'nin aktarımı ve yaşamsallığı ile ilişkili olan, ilahi olan ile insanın bulunduğu, dinin fiziksel yansıması olan, kutsal mekânları -camileri ve onu oluşturan bileşenleri- aracılığıyla incelemeye bir giriş yapmak, böylece okuru gördüklerinin, okuduklarının ötesinde araştırmaya teşvik etmektir.

Fizik planda somutlaşmış her nesnenin bir Öz fikirden kaynaklandığını biliyoruz. O'nun kendini ifadesi için bir organizasyonun gerekliliği ve bunu da genellikle bir şeklin, biçimin içinde somutlaşarak -gizlenerek- gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu anahtar kullanılarak yapısı kurgulanmış araştırma çalışmasında:

- 1) İslam dini, ilk fikri, hareket başlangıç kaynağı, kökeni,
- 2) Dini-egitimsel araçların, bu fikrin yaygınlaştırılmasında kullanılan organizasyonel araçlar olduğu ve
- 3) Kutsal dini mekânlar -camiler-, hem eğitim yönüyle hem de bir manevi merkez olarak kökensel fikrin fiziksel yansıması, bu fikrin biçim bulduğu alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dini yapılar, buldukları yer, zaman, inanış farkı gözetmeksizin, gök ile yer arasında bir köprü işlevine sahiptirler. Bunu en iyi ve en kolay olarak dini yapıların mimarisinde, tapınaklarda gözlemleyebiliriz. Ancak bütün dinler ve inançlar manevi hayatın özüne dair olanı, sadece zihin aracılığıyla kavranamayacak "Gerçek"i simgeler ile şifrelemişlerdir. Çünkü "Simge", gerçeğin, diğer tüm bilgi araçlarına meydan okuyan bazı yanlarını -en derinlerini- açığa çıkartmaktadır. Eğer zihin, nesnelerin nihai gerçeğini kavramak için imgeleri kullanıyorsa, bunun nedeni gerçeğin kendini insan zihni için çelişkili bir şekilde göstermesi ve bunun sonucunda kavramlarla ifade edilemez olmasıdır. Dinler tarihi, simgelerin tek yanlı ve buna bağlı olarak hatalı yorumlarıyla doludur. Tarihi sayılamayacak kadar çok "düşüş"ün trajik silsilesi halinde olmayan tek bir büyük dinsel simge bulmak mümkün değildir. Simgeler, efsaneler, imgeler manevi hayatın özüne dair olduklarından dolayı, zamanın aşındırmasına uğrayabilirler, ancak asla yok edilemezler.

DİN VE KUTSAL

Mircea Eliade "Dinler Tarihi İncelemesi" adlı eserinde toplanan çalışmaları ile insandaki değişmeyen unsurları yani farklı kültüre sahip dönemlere ait insanlar arasında bir uzlaşma bağı oluşturan kutsalı, mitleri ve sembolleri gün ışığına çıkartarak yeni bir hümanizme temel oluşturmuştur. Dinin kelime anlamı da, bize kökeni ile ilgili açık bilgi vermektedir: Religare (lat.), birleştirmek.

"Olması gerekeni" öğreten veya insana dair değerler dünyasıyla ilk bilgi kaynağı din olmuştur. Gereksinimlere göre ortaya çıkmış, ihtiyaca göre etkin olmuşlardır. Bütün dinlerin kökenleri bir çağın mistik gereklerini kanalize eder, zamansal, psikolojik, toplumsal faktörlere uygun olarak biçim kazanır. Organizasyon ve uygarlık kurma yolları olmuşlar, hitap ettikleri toplum için getirdikleri organizasyon ve uygarlık kurma yöntemini eğitimle gerçekleştirmişlerdir. Din, insanın ahlaklaşması, bir başka deyişle insanileşmesi için bir yoldur. Mülk Suresi 2. Ayeti; "Allah ölümü ve hayatı, hanginizin daha güzel davranışlarda bulunacağını imtihan etmek için yarattı.", dinin gayesinin, insanı "insan-ı kâmil" haline getirmek olduğunu anlatır. Din, insanın sadece Allah ile ilişkilerini değil, aynı zamanda hem diğer insanlarla, hem de evren ile ilişkilerini düzenlemek üzere, Allah tarafından konulmuş olan değerler manzumesinin adıdır. Din insana sadece ahlaken iyi veya kötünün, hukuken doğru ve yanlışın ne olduğunu göstermekle yetinmez; 'iyi'yi eylem haline dönüştürebilmesi ve kötünden uzaklaşabilmesi için, insana manevi bir çevre de hazırlar.

Din mitoslara, sembollere bürünebilir, peçelenir, çünkü insanlar her zaman açık haliyle anlamaya muktedir olamayabilirler. Dinlerin Öz'ü tektir, ancak bunların insanlar tarafından ifadeleri geçici ve çok taraflıdır. "Nasıl ki farklı uygarlıkların varlığı kavramsal düzeyde tek bir uygarlık fikrine ulaşılmasını engellemiyor, hatta bunu teşvik ediyorsa, farklı dinlerin varlığı da bir (evrensel) din kavramına ulaşılmasını engellemeyecektir. O halde din, insanın varoluşsal olgularından biridir, çeşitliliği ortak kökenlerin varlığını unutturmamalıdır. İnsanın, kendini ilk örneklerle birleştiren her araç gibi, din de, tarihin bir süreci içinde değerlendirilmemeli, bilincin bir unsuru olarak algılanmalıdır." Din, ilahi olanla insan arasında bir aracıdır. Kutsal, zıt çiftleri aşkınlılaştırabilen işlevdir, bu işlev bütünselleştirir, sentez yapar. Kutsal sayesinde insan, öze varabilmektedir. "Doğüstü varlıklar tarafından vahyedilen modellerin taklidi sayesinde beşeri hayat bir anlam kazanır. Beşeri bir varlık olarak yaşamak, bizzat dini bir eylemdir; çünkü beslenme, cinsellik, iş, kutsal, değere sahiptirler. Başka bir deyişle insan olmak –daha doğrusu insan olabilmek- 'dindar' olmak anlamına gelir."

KUTSAL MEKAN, TAPINAK

Din, işlevini yerine getirebilmek için, Gök ile Yer arasındaki köprünün yeryüzündeki kapısı olabilmek için, doğal olarak fiziksel bir yapıya ihtiyaç duymaktadır. Bu fizik biçim -konumuzda camiler- çeşitli yollardan manevi hayatı tazeler, besler; birlik ve bütünlük fikirlerini sağlamlaştıran, hepsi birer kutsal tören olan birlikte yapılan ibadetlere kucağını açar. Tapınakların insanlık için anlamına değinmeden önce, etimolojik olarak incelediğimizde; tapınak (Eski Türkçe) tap kökünden (dilek, istek, iş, yardım, çalışma bildiren kök) istemek, dilemek, inanç yolunda çalışmak, tanrıya yönelmek yeri anlamına gelmektedir. İbadet ise, (Arapça), abd (kul)'dan karşılık beklemeden çalışmak, kulluk etmek anlamına gelmektedir. Her iki kelime de bize, dini eylemlerin hareketsiz ve atıl kalarak değil, bilakis iyi amaçlar için karşılık beklemeden çalışarak Tanrıya yaklaşmak anlamına geldiği bilgisini vermektedir.

Geleneksel toplulukların insanı, ideal bir modele göre, yani tanrıların insanı yaratması gibi, kendi âlemini yaratır. Bu insanın Tanrı'ya eşit olduğu anlamına gelmez. Fakat bu, insanın bir kaosta yaşayamadığını, düzenlenmiş bir âlemde, bir kozmosta bulunma ihtiyacını gösterir.

"İlk mekânın nasıl yaratıldığını anlatan ve böylece tezahürün geri kalan kısmının gerçekleşmesini sağlayan kozmogonik mitlerdir. Mekan, Yaratılışın toplanma yeri olmaktadır. Kendi kaosundan çıkan alemini temsil

eder. Kutsal mekan, ilk mekanın görünen alemde daha küçük boyutta yeniden yaratılışıdır. O, tüm uyumların kaynağı olan, düzenleyici ve akleden ilkeyi ihtiva eder”

“İnsan bir mabet kurduğunda, onunla arketipi arasında mükemmel bir benzerlik oluşturarak kutsama ritiiyle ona güç ve etkililik atfeder. Aynı şekilde bir toprağa yerleştirildiğinde de, orada oturabilmesi için, insan ona değer ve şekil verir. Bu ritüelin rolüdür. Ritüelin amacı, hakikatin bir boyutunu ve bir anlamını tatbik etmektir. Hakikat, güç, etkililik ve süreç olarak tezahür eder.”

“Yönelme ritleri sayesinde Mekan, bir yöne sahiptir, kaos halinde ve yönsüz olan profan mekan dönüşür ve kutsal mekan haline gelir, yani kutsanmış, Tanrıların ikamet ettiği yer olur. Yani tek bir kelimeyle, kendini “kozmoslaştırmıştır”. Yeryüzündeki bu parçacık ile sonsuz sema arasında fiili ve hareketli bir ilişki oluşur. Yönelme sayesinde Yer ile Gök karşılaşır ve birleşirler. Aşağının ve yukarının, görünenin ve görünmeyenin bu bütünleşmesi, yönelme ritinde merkezin oluşturulması sayesinde mümkündür, bu merkez kendisinden hareket ederek dış mekana doğru giden tüm yönlerin kalbidir.

Şüphesiz biz, her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.

Kur’an-ı Kerim, Hicr Suresi, 19

SEMBOL

“Taşıyan anlamına gelen, Yunanca’daki sýmbalon ve Latince’deki symbolus’tan gelmektedir. Sembol bir habercidir, bilincin iki düzeyi, Gök ile Yer, birey ile kişilik arasında bir aracıdır. Sembol, derin arketipsel yapıların niteliğini taşır ve rolü de anlamların rasyonel alemine bu soyut gerçeği aktarmaktır. Yani, aracı bir göreve sahiptir, bir köprüdür, ‘ayrılmış’ unsurları bir araya toplamaktadır, göğü ve toprağı, ruhu ve maddeyi birbirine bağlamaktadır. Çokluğun yöneldiğı ve kendi bütünlüğünü orada bulduğı bir ilişki merkezi kurarak kendinde merkezi bir güç taşımaktadır. O zıt eğilimlerin karşılaşmalarından ve onların güçlerinden doğan, gizli bir anlamı ortaya çıkaran bir tasvirdir.”

Sembolik düşünce dilden önce gelir, o dini hayatın özüne aittir. Sembolizm, kutsalın farklı tezahürlerinin yorumunu mümkün kılan teorik şifreyi sunmaktadır. “Sembol sayesinde aşkın olan, zaman ile bağlanabilir. Köprü rolü sayesinde sembol, Homo Religiosus’a (dindar insan) katılmanın ve bütünleşmenin bir yolunu açarak onun, başkasının gerçeğine ulaşmasını sağlar. Semboller, her ne kadar bizim için apaçık olmayan alemin yapısını gösterebilirler de objektif gerçeği yok etmezler, ona bir boyut eklerler: Dikeylik. Semboller, farklı varoluş düzeyleri arasında ve kozmik, ilahi ve beşeri alemler arasında rasyonel üstü ilişkiler kurarlar. Sembolizm, M. Eliade’nin söylediğı gibi, bütüncül bilincin, yani insan olarak kendini keşfeden insanın ve evrendeki yerinin bilincine varan insanın bir verisidir.

Sembollerin alanı, kargaşanın ve anarşinin alanı değildir. Ne kadar entelektüel dışı bir niteliğe sahipse de semboller tutarlı ve sistemli bir dil oluşturmalarına imkan tanıyan biçimlenmiş şekillerle organize olurlar.

MERKEZ

“Yalnızca tapınakların dünya’nın merkezi’nde yer aldıklarını söylemek eksik kalacaktır. Her kutsal yerin, kutsalın dindışı mekana yerleşimini belli eden her yer bir Merkez sayılır. Kutsal mekanların inşa edilmeleri bir bakıma bir kozmogoni, bir dünyanın yaratılışıdır, bundan daha doğal bir şey olamaz. Çünkü dünya bir ‘merkez’den itibaren yaratılmıştır.”

Merkeze yönelme sayesinde yer ile gök karşılaşır ve birleşirler. Yukarının ve aşağının görünmeyen ve görünenin bu bütünleşmesi, yönelme ritinde merkezin oluşturulması sayesinde mümkündür. Bu merkez kendisinden hareket ederek dış mekana doğru giden tüm yönlerin kalbi ve çıkış noktasıdır.

Genel olarak, Yer’in ve Göğün bulunduğu yer olan Dünya’nın eksenini bir direk ile sembolize edilir. Bazen aynı sembolizm muhafaza edilerek bunun yerini bir kaya veya dağ almıştır.

“Merkez sadece yönelmelere yön veren atıl bir uzay koordinat sistemi değil, aynı zamanda mekanın yönlerinin doğduğu ve bulunduğu noktadır ve zıtları birbirine bağlayan düğündür.”

Kutsal kentlerin ve tapınakların kuruluşlarını üç temel arketip yönetmektedir: Merkez, kare ve daire.

İSLAM DİNİ'NİN KUTSAL MEKANI: CAMİ

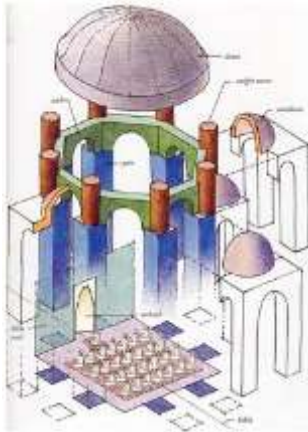
Cami kelimesinin kökeni Arapça'da toplayan, derleyen, bir araya getiren anlamına gelen "cem" kelimesidir. Din kelimesinin anlamının da birleştiren olduğunu hatırlarsak, birleştirici olan unsurun, bunu gerçekleştirmek için insanları bir arada toplayacak bir mekana/düzene gereksinim duyması – ya da, insanların Birlik'i hissetmek için bir araya gelme ihtiyaçları olması – doğaldır.

Cami, İslam şehrinin en önemli ve en belirgin organıdır. İslam şehirleri, diğer şehirlerden silüetlerinde göğe doğru yükselen minareleri ile ayırt edilirler. Büyük-küçük, Müslümanların ikamet ettiği her mahallede bir cami veya mescit mevcuttur ve bu yapının konumu, her zaman mahallenin çekirdek noktasıdır. Cami, İslam şehrinde her mahalle biriminin merkezi olmuştur. Çünkü Müslümanlar için, herkesi ve her şeyi birleştiren tek olan Allah'ın kutsal yeridir ve bu önemi vurgulayacak şekilde, yaşanan çevrede her şeyin başı ve yine her yolun sonu olacak merkezde bulunur.

Camiler, aynı zamanda, İslamiyet'in doğumundan itibaren Müslümanların eğitimini sağlayan en önemli yapı olmuştur. Sonra diğer eğitim kurumlarının oluşması (medreseler), bu işlevini bozmamıştır. İbadet ve eğitim gibi insana temel konuların bilgisini veren cami, diğer bir yönüyle de sosyal alandır. Hem ibadet yeri hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerlerdi. Şehrin güncel haberlerinin konuşulup tartışıldığı bir buluşma yeri, bir tür forumdur. Her mevkiden yetişkin ve çocukların genellikle geceleyin Kuran'dan parçalar okumak ya da fakih'in öğretilerini dinlemek için toplandığı bir dini eğitim merkezi olan cami, dilenciler, kimsesizler ve yoksullar için de cemaatin dağıttığı zekat ve yemeği alabilecekleri bir tür sığınak olmuştur.

Genel başlıklarla camilerin gerçekleştirdikleri fonksiyonları özetlersek: 1) İbadet, 2) Eğitim, 3) Sosyal alan, 4) Devletin yönetim merkezi, 5) Gerekli hallerde hastane, depo, kışla, mahkeme olarak da kullanılırdı. Camiler, İslam dini toplumunun sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesine önemli rolü bulunan ilk kurumdur. Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti ile başlayan cami inşaatı, Hz. Ömer'in halifeliği döneminden itibaren önemli merkezler başta olmak üzere İslam dünyasının hemen her tarafında görülmeye başlar. Cami binaları tek başına bırakılmamış, çevrelerinde çeşitli hayır kurumlarının yapılmasına da vesile olarak toplumu birleştiren mekânların gelişiminde öncülük etmişlerdi. Camilerin etrafındaki en önemli yapılar medreseler olmuştur. Medreseler, özel mimari tarzı bulunan eğitim yapılarıdır. Bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler de eklenirdi. Özellikle büyük camilerin yanına sebil, imaret, darü's-şifa vs. gibi sivil ve sosyal amaçlı binalar yapılırdı. Bunların hepsi bir külliye meydana getirir ve yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederlerdi. Külliye, topluluk, bütün anlamına gelir ve bir sosyal hayat merkezi işlevi görürdü. Bir cami yaptırmak isteyen hayırsever, toprağa ağaç diker gibi binasını tek başına garip ve yalnız bırakmazdı. Yaptırdığı ibadethaneye sosyal ihtiyaçları karşılayacak canlı bir organ karakteri vererek, medresesi, imareti, mektebi, hamamı ve diğer müştemilatı ile bütünlerdi.

Şehir merkezlerindeki camiler "Ulu Cami, Büyük Cami, Mescid'ül Cam, Mescid'i Cuma" gibi isimler alırdı. "Selâtin Cami", iki veya daha fazla minaresi olan ve Osmanlı hanedanı üyeleri tarafından yaptırılmış camilere verilen isimdir.

Klasik Osmanlı camileri, başlıca şu kısımlardan meydana gelirler: Dış avlu, iç avlu, son cemaat mahalli, sahn, yan sofalar ve mihrap. İç avlunun etrafı revaklı olup orta yerde abdest almak için çok sayıda musluklu bir şadırvan bulunur. Caminin bu avlu etrafında ve orta yerdeki kapısından son cemaat mahalline girilir. Bu bölüm, namaz vaktinden sonra gelen veya cami dolu olduğu zaman cemaat tarafından doldurularak ayrı bir imamla namaz kılınan ve ayrı bir mihrabı olan yerdir. Buradan bir kapı ile caminin içine girilir. Cemaatle namaz kılındığı vakit bu sahnda cemaat, mihrapta duran imama uyarak namaz kılar. Mihrabın sağında hutbe için bir minber vardır. Cami içinde namaz kılınan salona sahn, yanlarda zeminden biraz yüksek olan setli bölüme sofa denir. Caminin uygun bir yerinde müezzin mahfili olduğu gibi zeminden yüksekçe sofaları ve büyük camilerin üst katlarında hünkâr mahfilleri bulunur. Bu mahfil sadece Sultan'ın Cuma günleri halkla birlikte namaz kılmaya geldiği büyük camilerde görülmektedir.

Camilerin binalarına bitişik bir veya daha fazla minare bulunur. Bunlar ezan okunmaya mahsus tek veya birkaç şerefeli olurlar. Bazı selâtin camilerinde minarelerin üçer şerefesi bulunur. Büyük camilerin etrafında daima büyük bir avlu vardır ve genellikle ağaçlıktır.

CAMİNİN BİÇİMLENİŞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Araştırmanın başında kökensel fikirlerin hayata geçişinde biçimlerin ve şekillerin bir araç olduğunu hatırlatmıştık. Şu halde, yukarıda genel hatlarıyla bir caminin bölümlerinden bahsederken her birinin bir nedenden dolayı var olduğunu ve bir amaca hizmet ettiğini biliyoruz.

İslamiyet'in beş temel esasından (Kelime-i şahadet, namaz, oruç, zekât ve hac) biri olan namazın kılınabilmesi için gerekli koşulların caminin yapısını nasıl etkilediğine bakmak bu bilgimizi pekiştirecektir. Namaz için ihtiyaçlar temel olarak: a) Abdest ve temizlik, b) Namaz vaktinin belirlenmesi, c) Yüzün Mekke'ye çevrilmesi, d) Cuma namazında bütün inananları alabilecek genişlikte bir yerin bulunmasıdır. Bu ihtiyaçlardan hareketle: a) Havuz, çeşme, avluda şadırvan, b) Zaman ölçümleri yapan muvakkit ve inananları çağıran müezzin ve minare, c) Cami duvarında kibleyi gösteren bir niş (mihrap), d) İmamın Cuma namazından önce cemaate öğütler (hutbe) verdiği bir kürsü (minber) bulunan yeterli genişlikte bir namaz mekânı meydana gelmiştir.

CAMİNİN YAPISAL BİLEŞENLERİ

“Tüm dış formlar gizlenmiş bir iç gerçekliğe, manevi Öz'e doğru tamamlanır. Zahir (dışrak), algılanabilir formdur, kavranmaya hazırdır, bir binanın şekli gibi. Batın (içrek) Öz olan, her şeye hâkim olandır. Bir şeyi bütünlüğü ile kavrayabilmek için kişi sadece dış, çevresel gerçeğe yönelmek yerine öze dair olanı, içe dönük gerçekliği araştırmalıdır.” (Ardelan ve Bakhtiyar isimli yazarlar, Birlik Bilinci)

Yapıyı evren imgesi olarak kabul etmek, belki de Türklerde çadırın “küçük evren”i temsil etmesine dayanır. Göçebe hayatında Gök örtüsü ve içinde hareket eden Güneş, Ay ve yıldızlar, düzenin ilk habercileri olmuş, yüzyıllar boyunca sürececek olan “gök kubbe” tasarımının ilk ifadesini çadırdaki bulmuştur.

İnsanın düzen ihtiyacı nedeniyle şekillenen, kutsal yapıların genel strüktürü birçok sembolik anlamlara sahiptir. Caminin tabanı, yeri, dünyayı, caminin kendisi, İlahi olanın fiziki yansımaları, minare ve kubbesi Göksel Kudreti simgeler.

Bir kozmos imajı olarak yorumlanan dört eyvanlı ve merkezi avlulu plan, çok eskilere giden bir geçmişe sahip olup, Selçuklularla başlayan bir medrese ve cami planı olarak kabul edilen bir mekân düzenidir. Merkezi avlulu dört eyvanlı plan şemasına yüklenen anlam, dört ana yönü birbirini dik açı ile kesen iki eksen üzerindeki eyvanlarca vurgulanarak, bir merkez etrafında dengeli, simetrik bir bütünde kozmos imgesinin oluşmasıdır. İnsanlık tarihi kadar eski, Mandala diye bilinen kozmik sembol, burada açıklanmaktadır. Mandala, her şeyin başı ve sonu olan ve sonsuz bütünü temsil eden bir dairedir. Ancak, kare veya dörtlü prensibi ifade eden simetrik bir düzeni de kavramı kapsamına almaktadır. İdeal, bütün dairedir, doğal olarak bölünmesi dörtlüdür. Çok defa elemanlardan biri daha belirgindir. Eyvan, camilerde kullanımı ile değil de sembolik anlamı ile başrolde. Genellikle Gök kapısı, Cennet kapısı olarak nitelendirilmektedir.

KUBBE

İç mekânın heybetini vurgulayan, merkezi kubbeli plandır. İşlevsel olarak, kubbe, mekânda akustiği düzenler, anlamsal olarak makro kozmosu simgeler, estetik olarak iç mekânı bütünlüğe hissiyle donatır, dairesel hareketi vurgular. Kubbe, merkezinde Tanrı'nın olduğu Göksel İlahi'yi simgeleyen eşsiz bir merkezi oluşturur. Kubbe, Evren'in, Tanrı ile İnsanoğlu'nun bulunduğu, konuştuğu kutsal mekanın sembolüdür. İlk kubbe formları, göçebe Türk toplumunun da kullandığı Otağ çadırlarında görülmektedir. İnsanoğlunun dört katlı doğasını sembolize eden kubbenin çevresindeki dört duvarın, merkezindeki Ebedi Birlik'e doğru dönüşümünü anlatmaktadır.

Kubbenin sembolik doğası onun geometrisinden kaynaklanmaktadır. Daire, simgeler arasında sonsuzun ifadesi olarak en güçlü olanıdır. Kaynağı ve sonu içerdiği için evrendeki birlik ve bütünlüğün başlıca ifadesidir. Bütün diğer geometrik şekilleri dairenin içinden kurmak mümkündür, dairenin sonsuz

potansiyeli vardır. Bütün İslam sanatının başlıca ifade aracı olan geometrik düzenlerdeki devamlı tekrar etme prensibi buna dayanır. İnsan bilincini simgeleyen üçgen, ahengin prensibi, iki varlık ve aralarındaki bağlantının geometrik ifadesi, daireye yakın altıgen gök sembolü, yeryüzünü ve maddeyi ifade eden kare daireden elde edilebilecek temel geometrik figürlerdir. Dört rakamının yeryüzü ile sıkı ilişkisi, dörtgenin ideal türü olan karenin yeryüzünün değişmez sembolü olduğu ve mandalaya benzer evren simgesini daire ile birlikte oluşturduğu böylece açıklanmış olmaktadır. Dört eyvanlı planın da neden evreni ifade ettiği, yer ve gök ile evreni temsil eden camide, kubbe (daire) ile dörtgen altyapısının neden vazgeçilmez bir beraberlik kurduğu böylece anlaşılır olmaktadır.

Kimi zaman karşımıza çıkan sekizgen kubbe, Kur'an'da adı geçen "Sekiz Cennet" ile ilişkilendirilir. İslam kültüründe kubbe bir yandan antik imajını korurken, diğer yandan İslam kozmogonisinin temellerini oluşturan kuvvetli bir manifestasyondur. Sembolik geçişlerle kubbenin doğasında mevcut olan merkez, daire ve küre tam ve bütünlükle gerçekleşmiştir. Kare bir mekândan yarım küreye geçiş, yaratılanın Yaradan'a geri dönüşünü anlatmaktadır. Kare ile kubbeyi birbirine bağlayan, üçgen biçimli pandantifler (bini) bir geçiş ögesidirler ve Kur'an ayetleri üçgen içinde bulunan bir daire içine yazılmışlardır. Pandantif kelimesi "asılı tutan" anlamına gelir. İnsanın onu yeryüzüne bağlı tutan kişilik zincirlerinden kurtulup Birlik'e geri dönüşünün özel çaba isteyen gerilimli alanlarıdır.

Ruhun kubbe'nin Zirve noktasından geçişi, Birlik'e ulaşmanın sembolü, iki farklı yöndeki hareketi ihtiva eder: Aşağıya doğru, yayılan ve yukarı doğru, toplayan, birleştiren. Bu mükemmel birleşimle Ruh İdea'sı iyice vurgulanmıştır. Bu İdea ki, tüm varlıkları kuşatır ve içine alır, ve aynı zamanda içlerine yayılır: benzer bir şekilde bir kubbede içine aldığı mekanı bütünü ile içine alır, kuşatır, üzerine oturduğu dört kemeri veya dört duvarın üstünde Göğün Merkezi tüm varlıkları kucaklar.

Ardelan ve Bakhtiar adlı yazarlar kubbe'nin önemini, onu Evren'in, kutsal adların ve erdemlerin arketiplerinin tasvirini yapan bir mandala olarak ele alarak ortaya koymuşlardır. Hz. Muhammed (SAV) Göğe Yükselişi'ni anlatırken, dört köşesindeki sütunlar üzerine oturmuş İnciden bir kubbenin Kutsal Ana'sından bahseder. Dört sütun üzerinde Kur'an'dan "Rahman ve bağışlayan Allah'ın adıyla" yazmaktadır. Karenin üzerine oturan kubbe, sekiz meleş simgeleyen bir sekizgen ile birleşmektedir. Kubbe, tüm manifestasyonlarında ilahi tahtın yeridir.

MİNARE

Minare kelimesinin kökeni (Arapça), Nur'dan, ışılan, ışık saçan, ışıktan gelmektedir. Etimolojik olarak "manara" veya "monar", "Ateşin yandığı yer" anlamına gelmektedir. Bu anlamını Zerdüş geleneğinden aldığı ve ateşgahların İran minarelerine öncülük yaptığı bilinmektedir. Minarelerin yapısal olarak kökenleri, Sasani mimarisine dayanır, camiye bağlı göğe doğru yükselen uzun ince bir kuledür. Yerden Göğe doğru sırasıyla şu bölümlerden oluşur: Kürsü, gövde, şerefe, petek, külah, alem. Her bölüm göğe doğru çıktıkça gittikçe daralan ve küçülen bir kesite sahiptir. En son tepe noktasında bulunan alem, yerden gelen tüm hatların birleşme noktasıdır.

Tek minareli bir caminin silüetine bakıldığında minare Arapça "elif" harfini andırır, elif vahdet'i simgeler. Minarenin külahı, minarenin uç kısmıdır ve koniktir. Kubbe yuvarlağı ise "he" harfine benzer, Arapça'da bu iki harfin birleştirilerek yazılması ise "Allah" demektir.

Bir minarenin önemi hem manevi hem de maddi alanda varolur. Dikey formu İlahi bir sembol olarak gök ile yer arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. Düşey olarak, Allah'ın adının ilk harfini "Elif"i simgeler ve İnsanoğlu ile Yaradan arasında varolan bağı simbolize eder. Yatay olarak, maddi dünyada, alanda (boşlukta) mekanın sınırını belirler, insana yönünü bulması için bir pusula görevi görür. Aynı zamanda mahallenin veya şehrin gözlem kulesidir.

Minareler, göksel mekanı hem düşey (manevi, ruhani), hem de yatay (maddi) olarak böler. Tek minareli bir camide minare, (1) BİR rakamını simgeler, bu Birlik ve Bir, Tek ve Mutlak anlamındadır. Her minarede müezzinin günde beş kere halkı namaza çağırmak için ezan okumaya çıktığı bir şerefe bulunur. Her ne kadar dışarıdan etkileyici bir biçime sahip olsa da, içlerinde bulunan merdiven yuvası oldukça dar ve küçüktür. Bu merdivenler çoğunlukla spiral biçiminde göğe doğru yükselmektedir. Büyük cami minarelerinde genellikle doksan dokuz (99) basamak bulunmaktadır. BİR, yani Mutlak'ın sembolü (minare), bölünmenin "İKİ"si (bab), kapı içinden geçerek maddi, yersel tamlığın sembolü olan "DÖRT"ün (kare plan) içine girer ve bölünmüşlüğü tekrar BİRLİK arayışı dörtgenin Kubbe'ye geçişinde gözlenebilir.

MİHRAP

Mihrap, kelime kökenine baktığımızda, mihr; güneş, sevgi, dostluk, ümitle bakılan, ümit bağlanan yer anlamındadır. Kible duvarında bulunan, Mekke, merkezi tapınak Kabe'nin yönünü işaret eden, imamın durduğu "niş"tir. Bu niş üstü gökle örtülü ve kaidesi yer olan, bir mağara görünümü verir. Kiliselerdeki absitler, yarım daire şeklindeki nişlerle benzerler. Tanrıların oturduğu yerdir. Kur'an da "içinde Tanrı ışığının yandığı bir lamba bulunan bir niştir" der. Mihraplar genellikle mukarnaslı öğelerle bezenir, bu detaylar imamın sesinin yankılanmasını sağlayan akustik detaylardır. Yönelme unsuru olarak kutsal mekân'ı bütünler ve ibadet halindeki cemaati birbirine bağlayan bu niş aracılığıyla, manevi olarak da birlik halinde bir yönelme gerçekleşir. İbadet edenlerin "yüzünü döndüğü" yeri sembolize eder. Mihrap cennet eşiğidir, secde, yani bağlılığın ve itaatın sembolü, onun önünde yapılır ve bu eşik öpülür.

MİNBER

Minber, kelime kökeni olarak Arapça nebr'den gelir ve yükseklik anlamındadır. Cuma vaazı için imamın veya hatibin yarısına kadar çıkıp vaaz verdiği veya hutbe okuduğu merdiveni ve üstü külahlı bir sahanlığı olan kürsüdür. Topluluğa, bilgiyi aktararak eğitim verecek kişinin, ilgi odağı olması ve dikkatlerin onda toplanmasına hizmet etmek amacıyla, cami yapısı içinde tanımlı başka bir küçük mekân oluşturur. Minberler basamaklardan oluşur ve bunlar yetkinliğin mertebelerine karşılık gelmektedir. En üst sahanlıktaki bölüm bir tahtaya benzer ve hatip hiçbir zaman Yaradan'a ayrılmış bu noktaya çıkmaz, ancak merdivenin yarısında kadar tırmanarak – O'na giden basamaklı yolda – olduğunu hatırlatarak cemaate seslenir. Diğer bir taraftan tüm cemaat tahtta oturanın ayakları altındadır.

DİKKA

Mihrap ile aynı hatta bulunan ve müezzinler grubunun imam ile uyum içinde ezanı birlikte okurken bir arada buldukları platformdur.

REVAK

Revak yapının çeşitli bölümlerini birbirine bağlayan veya bir geniş mekânı oluşturan koridora benzer, sıra sütunlu üzeri bir saçak ile kapalı dar ve uzun bölümdür. Antik Yunan şehirlerinde kullanılmış olan stoalara benzer bir formdur. Revak, bölümler, elemanları birleştiren mekândır, geçişi sembolize eder ve arkasında yatan gerçek de en yüksek mertebeye gelmekle ilgilidir. Revağın sembolik etkisi, aşağıda olan ile yukarıda olanı üzerindeki saçak örtüsü ile ayırması ve yan duvarlarıyla yeryüzünde bir noktaya doğru yönelmenin belirlenmesidir. İşlevsel olarak, altında bulunan insanları güneşin sıcağından koruması İslam Kültürü'nün hakim olduğu sıcak çöl iklimlerinde revakları vazgeçilmez bir eleman haline getirmiştir.

BAB, KAPI

Bab kelimesinin, hem şehirlere veya Kutsal mekânlara giriş kapısı için, hem de Kutsal Kitaplarda bölümlerin başlangıcı için kullanılması, birbirini takip eden iki mekân veya bölüm arasındaki geçişe farklı bir anlam yüklemektedir. Her bölümden bir diğerine geçiş, bir sentezi gerektirir. Kapı, iki alem, bilinen ile bilinmeyen, görülenle görünmeyen

arasındaki bir geçit ve aynı zamanda bir geçit sembolüdür. Bab'ın görkemi kudreti ve zenginliği vurgular, davetkardır. Hem karşılıma hem de uğurlama vazifesi grrlenir. Bab, gündelik hayattan Kutsal Mekan'a girişte, manevi hayata geçiştir. Cennetin Kapıları kavramı ile de ilişkilendirilmiştir. Kapıların stleri genellikle anlamlarını güçlendiren simgesel öğelerle bezenmiştir, bu sayede içeri giren insanların Kutsal olanın altından – boyun eğerek – geçmeleri sağlanmıştır. Tapınaklarda giriş kapıları, en kutsal köşeye yönelen bir yolun başlangıç noktasında yer alırlar.

AVLU

vrelenerek belirlenmiş mekan, kendi içinde değerlendirildiğinde kucakladığı mekan ile karşımıza tekrar kozmosun bütünsel bir yansıması olarak çıkar. Aynı zamanda zeka için “z”, pozitif algılanan mekanda yatan gizli potansiyel boyutunu barındırır. Bir meydan, toplanma alanı olarak avlular sosyalleşme işlevine de sahiptir ve merkezinde genellikle su öğesi bulunur (şadırvan).

Avludaki bahçe alanı böylelikle bir mandalaya, cennetin sembolüne dönüşür. Dört yönlü geleneksel bahçe Eden'i sembolize eder. Bu tip dini bahçelere genellikle İslam'ın teoloji okulları olan medreselerde rastlanır.

SONUÇ

İçinde bulunduğumuz “modern dönem”de, şehirlerin silüetine bir göz attığımızda modernleşme ve maddiyatın g sembolleri olan gökdelenler ve iş merkezlerini yanında görünmez oldukça, unutulmaya yüz tutan, birer “minyatür evren sembolü” olan camileri anlamaya ve araştırmaya duyulan ihtiyaç artmaktadır. Fernand Schwarz'ın Kadim Bilgeliğin Yeniden Keşfi adlı eserinde altını çizdiği gibi: “Ritler, mitler ve semboller çerçevesinde Kutsalın tezahürünün incelenmesi bilince; zıtlıkların uyumlulaştırılmasının yeniden yaşanmasını ve araştırmacının gerçek bir içsel değişimini veya dönüşümünü sağlayan özel bir hermenötik* sunmaktadır.”

Bütünsel bir bakış açısı, baktığımız şeylerde bütünselliği görebilmeye yönelik bir bilinç ve zihin durumu, kendimizi ve bilgilerimizi derinleştirme imkanını verecektir. Derinleşip iselleşmemiş bir bilgi sadece yk olacak ve zamanın aşındırıcı etkisi ile kaybolup gidecektir. Oysa ele aldığımız yapıların ve ilettikleri mesajların yüzyıllar boyu sağlam bir şeklide, dirençle ayakta kalmış olması bize canlı birer örnektir ve bir tesadüf değildir.

* Hermenötik: Yorumbilim, M. Eliade'nin bahsettiği yaratıcı hermenötik, bilimsel veya teknik bir keşife benzetilebilir. Önceleri farkında olunmayan keşfedilmesini, yeni yorumu öğrenen bilincin değişimini anlatır. Yaratıcı hermenötik insanı değiştirir, o sadece açıklayıcı bir bilgi değildir; aynı zamanda varoluşun niteliğini değiştirebilecek zihni bir tekniktir. Anlamları günışığına çıkararak yeni değerler yaratır, okuyucunun uyanmasını sağlar, çünkü onu manevi alemle yüzyüze getirir.

KAYNAKÇA:

1. Nevzat AYASBEYOĞLU, İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili, MEB Yayınları, Ankara, 1991
2. Mircea ELİADE, İmgeler Simgeler, Gece Yayınları, çev: Mehmet Ali KILIÇBAY, Ankara, 1992
3. İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995
4. Doğan HASOL, Mimarlık Sözlüğü, YEM Yayınları, dördüncü baskı, İstanbul, 1990
5. İnternet, The Alchemy of the Mosque, The Sense of Unity, ARDELAN&BAKHTİYAR
6. Recep KILIÇ, Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000
7. Konferans Notları Derleme Kitabı, İslam Şehri, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992
8. Semra ÖGEL, Anadolu'nun Selçuklu Çehresi, Akbank Yayınları, 1994
9. Mustafa Nihat ÖZÖN, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1955
10. Fernand SCHWARZ, Kadim Bilgelik'in Yeniden Keşfi, İnsan Yayınları, çev: Ayşe Meral ASLAN, İstanbul, 1997